

Avstandens fortryllelse

Erling Sandmo

Jeg har nylig vært ansvarlig for en serie åpne historieseminarer med felles-tittelen «Hva er det med fortiden?». Ideen bak denne serien var å invitere historikere utenfra til å holde et foredrag om hva som var arten av deres interesse for eller fascinasjon ved fortiden. Etterpå skulle det være en podie-samtale mellom historikeren, en norsk kollega, og en norsk aktør som i en eller annen forstand arbeidet med eller forholdt seg aktivt til fortiden – på et annet felt enn historieforskning, typisk da en kunstner eller forfatter. Arrangementene har foregått på Litteraturhuset i Oslo sentrum, en forholdsvis ny kulturarena med bredt tilbud.

Til det første av disse seminarene hadde jeg invitert Anette Warring fra Roskilde, spesialist på kollektiv erindring. Hun skulle holde et innledningsforedrag og deretter diskutere med romanforfatteren Tomas Espedal og germanisten og begrephistorikeren Helge Jordheim. Til dette hadde jeg bestilt en sal som tok knapt 150 tilskuere. Jeg var litt nervøs for oppslutningen – annonseringen hadde vært ytterst beskjeden utover en egen Facebook-side for seminarrekken. Det var mandag kveld. Nå skulle det vise seg: *Var det noe med fortiden?*

Det var det. Ikke bare var salen helt full: Minst like mange måtte gå fordi det ikke var plass. Til et av de senere arrangementene, der evolusjonsbiologen Jared Diamond kom for å diskutere den norske oversettelsen av *Guns, Germs and Steel* med en finsk paleontolog og en arkeolog og en historiker, begge norske, fylte publikum Litteraturhusets største sal, og i tillegg ble alt videooverført til storskjerm til nok en sal, og enda måtte en hel flokk gå ut igjen i kvelden.

Så hva er det med fortiden? Jeg spør her i denne sammenhengen fordi jeg tror at når vi diskuterer spørsmålet om hva slags samfunnsoppgave historiefaget har, bør utgangspunkt også være at det helt åpenbart er sosialt og kulturelt viktig for svært mange. Interessen for disse arrangementene viste det veldig klart, men et slikt fenomen er jo bare en flik. Bare i Norge kommer det ut minst fire allmenne populærhistoriske tidsskrifter, hvorav flere med mer enn 12 nummer i året. Det finnes et eget militærhistorisk tidsskrift på norsk. Og i tillegg selges selvsagt også skandinaviske, britiske, amerikanske og til dels tyske historiemagasiner i norske kiosker. Den nasjonale bibliotekdatabasen inneholder nesten tusen arbeider gitt ut i 2011 – for å velge et år som antakelig er ferdig arkivert – som er katalogisert med 900-nummer etter Dewey-systemet, altså som «Geografi og historie med

hjelpevitenskaper». På norsk. Dette tallet inkluderer ikke språk-, litteratur- eller kunsthistorie, og heller ikke «samfunnsvitenskaper». En del av dette er gjenutgivelser, men jeg er likevel selv ganske overveldet over hvor mye det dreier seg om, og over hvor intens den allmenne interessen for historie er, bare rundt meg.

Det er også verdt å merke seg at dette er fag i ganske smal forstand. I tillegg til alt dette kommer hele det feltet som nå undersøkes som «historiebruk»: museer, festivaler, spill og rollespill, film og så videre. Et paradoks i dette er at historiebruk-forskningen er så bred og sofistikert i sin utforskning av denne typen konsum av bearbeidet, iscenesatt historie – mens studiet av den kulturelle, politiske og kanskje til og med eksistensielle bruken av den helt klassiske historieskrivningen eller, som i mitt tilfelle, muntlig faghistorisk fremstilling og refleksjon, er kommet så kort.

Historie som trossamfunn

Nok en anekdote: For noen år siden skulle en av mine kolleger i Oslo undervise førsteårs historiestudenter i allmenn vitenskapsteori og -historie. Som en del av bevisstgjøringen av studentene ba han dem om å svare på spørsmålet om hvorfor de hadde valgt akkurat dette faget. De fleste svarte med påfallende patos: Vi har et ansvar for å lære av fortidens feil. Den som ikke kjenner fortiden, er dømt til å gjenta den. Jeg vil vite hvorfor samfunnet vi lever i, er som det er. Jeg vil forstå mer av meg selv. Jeg vil forstå mer av verden. Noen få svarte ironisk eller defensivt, men langt de fleste svarte ikke bare alvorlig, men også på måter som viste at de anså selve spørsmålet som moralsk forpliktende og litt høytidelig i seg selv.

Min kollega gjennomførte også en rask og uformell tilsvarende undersøkelse blant sine kolleger, altså blant instituttets ansatte historikere. Svarene fra de to gruppene viste seg å være svært like. Også de profesjonelle historikerne oppfattet spørsmålet som alvorlig, og de besvarte det på måter som vitnet om sterk tro på historiefagets evne til å gi dyp samfunns- og samtidsforståelse og individuell dannelse, men som samtidig var generelle og allmenne med hensyn til hva det helt konkret var faget skulle bidra med, og hvilke måter det kunne bidra på.

Denne doble undersøkelsen var ikke mer enn den var, men den antydte noen interessante trekk: For det første vitnet den om at forestillingene om historiefagets funksjon og betydning i mindre grad kom fra studiet og fagmiljøet og til og med praksisen som historiker enn fra en felles, allmenn kultur. For det andre vitnet den altså om høye ambisjoner og sterk tro – og for det tredje, tror jeg, gjenspeilet alvoret i de ganske like svarene en uuttalt forestilling om det faghistoriske fellesskapet er bundet sammen av denne

troen, av at akademisk historie er et verdifellesskap. Det nokså foruroligende som lå under, var likevel at flere tiårs arbeid med faget ikke gjorde historikernes forhold til dette verdifellesskapet mer analytisk. Det bare styrket og bekreftet fellesskapet. Slik sett viste undersøkelsen kanskje dypest sett slektskapet mellom det akademiske historiefaget og andre trossamfunn.

Men hva snakket historikerne om når de ble invitert til å misjonere på vegne av trossamfunnet? Det var på et vis det jeg gjorde på Litteraturhuset når jeg ba dem om å snakke personlig og direkte om hva det «er» med fortiden, hva det er som har trukket dem til den og som holder dem fast. Her viste det seg at de nesten uten unntak ville snakke om det de forsket på her og nå, og ikke bare det: De ville aller helst vise frem fortidig materiale, de ville vise publikum bilder og tekster og eksempler og fortelle hva de selv gjorde med dem og tenkte om dem. Og ingenting tydet på at publikum følte at det var noe kontraktsbrudd: De kom tilbake, for å bli vist på stadig nye måter hvordan begrunnelsen for å være historiker lå i praksis, i utforskning, oppdagelse og fortolkning av det helt spesifikke.

Svarene vi ikke gir

Dette nummeret av *Scandia* tar spørsmålet om historikernes samfunnsoppgave opp til debatt. Jeg vil peke på to betingelser for denne debatten.

For det første: Hvis vi ser på dette spørsmålet som antropologer, eller kanskje rett og slett som historikere, ser vi fort at det ikke bare er normativt, men deskriptivt. Det handler nok om valg, individuelle syn eller politisk overbevisning, men det mest interessante er dets oppfordring til å undersøke reelle fenomener. Den intense interessen som omgir historikerne, viser på slående vis at de *har* en samfunnsoppgave. De spiller en viktig rolle som produsenter av historie, de har kulturelle og dermed også politiske funksjoner, og disse funksjonene er sterke og dype. Her har jeg brukt Norge og mitt eget akademiske og kulturelle nærområde, Oslo, som eksempel, men det er ikke noe spesielt ved det. Hele Vest-Europa og USA er gjennomgripende preget av interessen for fortiden slik historikerne skriver og snakker om den. Studenttallene er store overalt, mengden av bokutgivelser, foredrag og diskusjoner er svimlende. Innenfor politikk og kultur er bakgrunns- eller dybdekunnskap, ekspertise, så å si identisk med kunnskap formulert som historie.

For det andre: Vi har oppgaver eller funksjoner som mye tyder på at vi fyller, men vi vet ikke hva de er, og vi bruker ikke mye tid på å lure på det. Faget har flere felt som arbeider med beslektede problemstillinger, men ikke riktig det jeg har i tankene: Historiografien arbeider både med historieskrivning som tekst og med fagets vitenskapshistorie, men dens kul-

turperspektiv er sjelden særlig bredt. Studiet av «historiebruk» eller *heritage* har dette perspektivet, men har foreløpig i begrenset grad vært opptatt av akademisk historieskrivning, av forskning som historiebruk. Og endelig har den vestlige antropologien vært opptatt av andre kulturers historieforståelse og tidsforvaltning – men ennå ikke virkelig inngående av disse aspektene ved den akademiske kulturen den selv springer ut av.

Jeg ser vel ikke dette for meg som én stor samlende oppgave for historikerne verken i Norge, Norden eller verden, men jeg ser det som et vesentlig og uutforsket område som kan være felles for hele faget. Hva er den allmenne, samfunnsmessige og kulturelle betydningen av vår praksis, av arbeidet vi gjør? La oss ikke bare være prinsipielle når vi snakker om dette: La oss ikke, som når vi besverger eksemplets makt og studiet av fortiden som *historia magistra vitae*, livets læremester, ureflektert overta århundregamle deviser om historiens nytte. Kanskje er eksemplene fremdeles våre trørs frukter, men det må vi eventuelt undersøke, kritisk, og diskutere: Hva betyr det arbeidet vi gjør når vi åpner pakken på arkivet, leser, noterer, skriver, belegger med noter, hva betyr det for våre omgivelser? Vi kan ikke hvile oss tilfreds mot vissheten om at det interesserer en mengde mennesker så sterkt at de bruker sin tid og sine penger på det, at de kommer hjem fra andre jobber og blir glade når de finner våre tekster i postkassen og på nettet, og våre stemmer i radioen eller på Litteraturhuset, dette bør være et spørsmål, andres Mona Lisa-smil over vårt arbeid, og kanskje til og med et problem som holder oss våkne om natten. Den allmenne interessen er spørsmålet, ikke svaret.

Selv tviler jeg ofte på at historieskrivning har noen umiddelbar instrumentell samfunnsnytte. I en rekke tilfeller kan det selvsagt argumenteres for at studiet av konkrete begivenheter har en eller annen form for overføringsverdi. Et eksempel i så måte er arbeidet med såkalt *transitional justice*, altså av rettsapparatets virksomhet og betydning når samfunn skifter forfatning. Her har det særlig vært gjort arbeid innenfor overgangen fra totalitærstater til demokratier i vid forstand, fra Solons reformer til vår tids sannhetskommisjoner. Mye av dette er tankevekkende og inspirerende, men nytteverdien er i beste fall heuristisk – og den står i hvert fall ikke i noe som helst forhold til det arbeidet som ellers legges ned i reell historisk forskning: Det nitide detaljarbeidet som ellers konstituerer den historiske forskningen, vil typisk tjene til å gjøre nytten mer uklar og gjerne til og med tale mot den. Slik sett er situasjonen ikke så ulik den vi møter i de klassiske historiske eksempelsamlingene, fra Livius og Valerius Maximus til Johannes Schefferus og Ove Malling. Skal fortiden eller historien ha noen instrumentell nytte, må den stiliseres og forenkles ut fra ettertidens behov, og den må gjøres mindre detaljert – og dermed, paradoksalt nok, mindre nærværende.

Dette er igjen bare et eksempel, men jeg tror poenget er nokså allment. Hvis vi prøver å konkretisere devisene om hva vi kan lære av fortiden, og hvorfor vi skal tro på verdien av å studere historie, ender vi i eksempler og lærestykker som i realiteten ikke er knyttet til forskning eller faglig praksis. Så er det selvsagt også slik at historiefaget bidrar til begreps- og modellutvikling, men igjen er det slik at den alminnelige, kildegranskende praksisen snarere svekker enn styrker det som måtte være historieskrivningens umiddelbare nåtidige nytte.

Dette forholdet er bare blitt mer åpenbart de siste årene, ettersom den allmenne bevisstheten om spørsmål knyttet til klimakrise, globalisering og global økonomi er blitt mye mer akutt: Dagsorden settes mer enn før av spørsmål som ikke er definert av humaniora, og som humaniora, i manges øyne, ikke er egnet til å besvare konstruktivt. Det er selvsagt ikke ubetinget riktig: Vendingen mot globalhistorie de siste årene har ført med seg mye interessant og utvidende forskning, ikke minst når det gjelder «kulturmøter» som analytisk perspektiv. Samtidig er det klart at de svarene og modellene historiefaget kan tilby når spørsmålene handler om det globale, ikke fremstår som nyttige eller brukbare i samme grad som de gjorde den gangen de presserende spørsmålene handlet om forfatning og nasjonsbygging. Historieskrivningens bidrag ligger – om noe sted – på et annet plan.

I møtet med disse allmenne og til dels helt akutte problemstillingenes betydning blir humaniora fort skjøvet til side, fordi det haster mer med løsningene enn med den dypere, nyanserte forståelsen. Forskningen får utvidet sine perspektiver og forandres gradvis, men i møtet mellom miljøkrise og historieskrivning er det miljøproblematikken som har forandret historiefaget. Ikke omvendt. Den økonomiske historien løser ikke finanskrisen. Og det må vi kunne leve med.

Nærværets kulturhistorie

Samtidig har faget altså en utvilsom betydning, en funksjon, som kommer til uttrykk i den allmenne interessen for det vi gjør – og, vil jeg altså presisere, for vår praksis, som er det publikum vil ha, og som er det vi vil dele. Omgivelsene er ikke primært opptatt av historieforskningens resultater: ikke oppsummeringen av nye funn, slik realfagenes og medisinenes funn formidles til offentligheten, men av det konkrete materialet vi har arbeidet med, måten vi har gått frem på for å forstå det og dermed den kulturen som har etterlatt det, ordene vi bruker i våre analyser og kontekstualiseringer, begrepene våre, beskrivelsen av bildene, rapportene fra arkivene, den skjøre utprøvingen av hvor langt vi kan gå i kartleggingen og skildringen av den enkelte begivenheten, det ene mennesket den gangen, skoene, kroppen,

ansiktet, håndskriften. Publikum er med andre ord nettopp ikke først og fremst opptatt av det instrumentelle ved historien, men av materien, det håndfaste, av det som ikke lar seg redusere til nytte.

Den hungeren alt dette møtes med, er en hunger etter virkelighet, eller mer presist: etter en annen, fjernere virkelighet og et språk og en praksis som gjør den nærværende, som opphever avstanden mellom da og nå. Det er nok den samme hungeren som også genererer interessen for historiske romaner, men jeg blir ofte usikker på hva som ligger bak når forfattere av slike romaner er så ekstremt opptatt av faktisitet, av at hver eneste lille detalj skal stemme: Hvorfor er det så viktig at det romanen forteller, skal være sant når det er erklært fiksjon? Men så er jo dette kravet om faktisitet og helt basal korrespondanse selve den historiske romanens poetikk, dens leserkontrakt og dens sug.

Historieskrivning er ikke fiksjon, selv om de to betjener seg av de samme litterære grepene. En viktig forskjell mellom dem ligger ikke minst i historiefagets helt åpenbare nærhet mellom skriften og det som det skrives om, kildematerialet, fortidens levninger. Der fiksjonen er avhengig av at romanforfatteren holder sine kilder og sin lesning skjult for leseren, er historikerens kunst å vise det frem, å kunne dokumentere at skriftstykket eller foredraget hennes er en forvandling av noe som faktisk finnes, som er tilgjengelig, materielt – omskapt til moderne, tilgjengelig, helt nåtidig prosa. Dette er den faglige tryllekunsten: å ta en rest av fortiden, en tapt fortid, et fysisk bevis på tap, på avstand i tid, og gjøre den forståelig, synlig som noe mer. Historikeren skaper avstanden om til nærhet. Hun kan vise frem det som er gammelt, som hører til i en tid som er borte, og plassere det i den tiden som er her, i lesernes og tilhørernes egne tilværelser. Samtidig kan altså avstanden vises frem, holdes fast, forbli virkelig.

Dette er kanskje banalt, eller mystifiserende, eller begge deler, men jeg lener meg altså mot vissheten om at det finnes en enorm offentlighet som ikke synes dette er banalt. Historikerne snakker og skriver om konkrete levninger av en fortid som er tapt, som i en helt grunnleggende forstand ikke finnes, og de bruker levningene til å konstruere en ny, nærværende tid, som finnes i vår egen og som fremstår som virkelig. Det er dette som fascinerer den kulturen som omgir historikerne, og jeg tror dette er en av fagets helt basale funksjoner: Det utvikler og opprettholder et språk for å skape virkelighet, med slekten, kulturen og verden som objekt. Det som gjør historieskrivningen unik i denne sammenhengen, er at den skaper nærværende virkelighet av det som ikke finnes, fortiden: Dette skiller historie fra andre former for kunnskapsproduksjon, som studerer det som i seg selv, i en eller annen form, er nærværende. Samtidig kan historikere åpent vise frem levningene av det tapte, selve beviset på at fortiden ikke

er her lenger – og det er det som gjør dem til noe annet enn forfattere av historiske romaner.

Det jeg setter frem som en mulig utforskning av historikerens samfunnsopp-gaver, er altså en kulturanalytisk og kulturhistorisk vending mot historiografien. Det er en interessant åpning her, mellom historiebruk-forskningen, som hittil i liten grad har beskjeftiget seg med historieskrivning, og historiografien, som i for liten grad har vært kulturorientert og derfor har blitt en intern virksomhet. Nærlesningen av historiske tekster i kjølvannet av Hayden White har antakelig ikke vist seg fruktbar utover det rent litterære og synes nok ikke å ha noe videre kritisk eller utadrettet potensial. Wulf Kansteiner har hevdet at når White nå åpenbart ikke vil bli skoledannende, er forklaringen opplagt: «Historians, including intellectual historians, have simply not welcomed the idea that they should analyze and appreciate their work from the vantage point of the linguistic turn and relinquish their claims to historical realism.»¹ Dette kan selvsagt være riktig, men jeg tror samtidig at det som later til å mangle i en White-basert eller i og for seg andre rent tekstorienterte lesninger av historie, er et videre blikk for kultur og funksjon. Nærlesningen er imidlertid også nødvendig, og det er den som mangler i den mer sosiologisk eller skoleorienterte historiografien.

Svaret vil jeg la stå åpent, for en kulturell utforskning av hva konkret historieskrivning gjør, kan forfølges langs ulike akser. Det finnes interessante utgangspunkter for en slags dypanalyse i Derridas *Mal d'archive: Une impression freudienne* (1995), eksempler på politiserende nærlesning i Sande Cohens *Historical Culture: On the Recording of an Academic Discipline* (1988), og det er suggererende ansatser til studier av opplevelsen av å lese om fortiden i Frank Ankersmits *Sublime Historical Experience* (2005).² Alle disse bøkene er opptatt av hvordan fortiden gjøres virkelig og til dels av erfaringen av virkeliggjørelsen, men ingen av dem presenterer kulturanalyser, og ingen av dem strekker seg heller etter komparative analyser av historie versus andre kunnskapsformer. Det er imidlertid også et presserende spørsmål, i samfunn der «bakgrunnskunnskap» i praksis, uproblematisk, er det samme som historisk kunnskap. Den mest høyverdige kunnskapen søkes altså i tekster der historikere gjør den tapte fortiden nærværende. «Historie» gir med andre ord leksikalsk og moralsk autoritet på linje med «natur», slik Lorraine Daston har utforsket den i en rekke historiske arbeider.³ Også historie bør studeres som nærværende, konkretisert abstraksjon og dermed også som resultatet av vitenskapelig praksis, arkivarbeid og skrift. På denne måten kan historieskrivningen også utforskes som en del av det simultane nærværet som François Hartog har kalt «presentisme» – samtidig som den ivaretar presentismens motsats, historiebevisstheten.⁴

Avstandens nødvendighet

Inngår så historikerne i et kollektivt kunnskapsprosjekt med en felles, definerbar målsetning? I Norge, men kanskje mest utpreget i Oslo, foregår det en stadig sterkere orientering mot nyere historie og tiden ikke bare etter 1945, men etter 1960: Etterkrigstiden synes å være over. Polariseringen mellom en samtidshistorie som likner statsvitenskap, og eldre historie med forankring i filologi og antropologi blir tydeligere og tydeligere. De to polene trekkes da også mot helt ulike tverrfaglige sammenhenger og har ellers liten eller ingen direkte faglig utveksling.

Forskjellen mellom fagets kronologiske ytterfløyer er selvsagt ingen todeling av faget: Det fordeler seg over hele spekteret av tid. Men like fullt finnes det to idealtypiske varianter av faget: Der samtidshistorien nærer seg av et kontinuerlig tilfang av nytt kildemateriale, arbeider de fleste av den eldste tidens historikere med et kildetilfang som i realiteten er avgrenset og kjent. Forskjellene mellom dem vil da dreie seg om ulike fortolkninger av det samme materialet, mens samtidshistorikerne i langt større grad vil skille seg fra hverandre ved at de bruker ulike arkiver og kilder. Disse forskjellene mellom ulike distinksjoner er så igjen grunnlaget for at kvalitetsvurderingene av forskningen vil være ulike. Samtidshistorikere og middelalderhistorikere er rett og slett gode ut fra ulike sett av kriterier.

Dette sementerer fagfeltene og gjør det vanskeligere å bevege seg mellom perioder, men det er mulig at det er en nødvendig konsekvens av at faget er så stort og bredt. Men hvis det i det hele tatt skal være et mål å holde faget samlet, er det nødvendig å holde fast ved en grunnleggende refleksjon over hvordan avstander i tid konstituerer forholdet mellom historikerne og deres objekt. Også derfor tror jeg det er viktig å studere denne avstanden og den fascinasjonen den genererer: Hvis jeg har rett i at det er vår praktiske omgang med avstand som gir oss vår sosiale funksjon og betydning, står det mer enn fagets egen enhet på spill hvis vi blir blinde for den.

The charm of distance

My starting-point here is my experience of a series of public debates about history, debates that attracted a wide audience despite their highly specific content. The question of what function history has in modern society is not only theoretical, but empirical, and the public's interest in history, apparent in various forms and formats, shows quite clearly that the questions of function and importance do not turn on whether, but on what. The evidence is everywhere: the number of books, the size of the audience, the spectre of popular history in everything from games and movies to museums, talks,

and academic study. At the same time, it is obvious that the public's interest does not primarily stem from its practical uses. History plainly does not serve instrumental purposes, but rather complicates, limits, and deconstructs practical generalizations. Although historians themselves will often present general arguments for the importance of their discipline, both the public's fascination and their own dedication are with the particular, with the investigation of specific material remains of the past.

The recent wave of interest in public history or the uses of history seem to have left academic research and writing behind. This essay argues for the empirical and theoretical study of history as a cultural practice, and especially for the study of the writing of history as a production of presence, a ritualistic upholding of the sense of the real. The public's fascination is concerned with what historians do, as they give a renewed and heightened presence to their material, as they transcend the recedence and loss of the past.

Keywords: popular history, public history, historical discipline, ritual, realism

Noter

- 1 Wulf Kansteiner, «Success, truth, and modernism in Holocaust historiography», *History and Theory*, nr 2/2009, s. 28.
- 2 Se Jacques Derrida, *Archive Fever: a Freudian Impression*, Chicago 1996; Sande Cohen, *Historical Culture: On the Recording of an Academic Discipline*, Berkeley 1986; Frank Ankersmit, *Sublime Historical Experience*, Stanford 2005.
- 3 Se her spesielt Lorraine Daston og Fernando Vidal (red.), *The Moral Authority of Nature*, Chicago 2003.
- 4 François Hartog, *Régimes d'historicité: présentisme et expériences du temps*, Paris 2003.